

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЛЕВКУЛИЧ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 130.2:177.9:316.61 (043.3)

**СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЙСНОСТІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
САМЧУК Зореслав Федорович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
КРИЛОВА Світлана Анатоліївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
філософської антропології;

доктор філософських наук, професор
НАДИБСЬКА Оксана Ярославівна,
Одеський державний університет внутрішніх
справ, завідувач кафедри філософії
тасоціально-гуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, доцент
ДОНІЙ Наталія Євгенівна,
Академія державної пенітенціарної служби
України, професор кафедри економіки та
соціальних дисциплін.

Захист відбудеться “16” листопада 2018 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “16” жовтня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П. Кивлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Істотною теоретико-праксеологічною перешкодою на шляху вичерпного осмислення і концептуалізації ідентифікаційних перехресть і альтернатив суспільства сучасного формату загалом і України зокрема є та особливість, що чимало суспільних тенденцій функціонують за накопичувальним принципом – тобто вони набувають очевидних і виразних причинно-наслідкових ознак не в процесі становлення, а лише згодом, коли доводиться мати справу не з початковими симптомами хвороби, які легко відкоригувати, а вже з її хронічною формою, з результируючим ефектом комплексної взаємодії, з негативними тенденціями, які доводиться долати з величезними труднощами з огляду на їх значний ресурс інерційності, зумовлений попереднім розвитком. Крім того, чимало суспільних явищ є амбівалентними, а їх сукупний позитивний та негативний вплив набуває чітких контурів знову-таки лише пост-фактум. Воістину сова Мінерви вилітає опівночі. Ця обставина робить перспективи превентивних суспільно-політичних зусиль доволі примарними, ілюзійними.

Доводиться констатувати недостатню дослідженість особливостей формування уявлень про справедливість у різних соціокультурних середовищах. Іншими словами, потребує істотного поглиблення сфера знань про те, як соціокультурні, етнонаціональні, конфесійні та інші фактори впливають на особливості, специфіку уявлень про справедливість.

Складність сучасної соціокультурної ситуації значною мірою зумовлена переглядом, а подекуди й докорінним зламом існуючого впродовж тривалого часу соціального світопорядку. Істотних трансформацій зазнають ледве не всі сфери суспільної життєдіяльності: політики й економіки, культури й побуту. Фахівці в один голос висловлюють стурбованість незадовільною готовністю суспільства (суспільної свідомості) до відповідей на виклики сьогодення.

Небезпечна за своїми наслідками особливість полягає в тому, що новітній статус-кво часто виявляється не стільки рухом уперед, скільки онтологічним реверсом до архаїчних норм і форм соціального буття. Зазнають докорінного переакцентування ціннісні орієнтації людей, превалує штучне й здебільшого механічне поєднання традиційних, споконвіку притаманних суспільній свідомості уявлень про добро, зло й красу та кон'юнктурних, спотворених і деформованих світоглядних орієнтирів, пріоритетів і преференцій.

Декларативне розкріпачення особистості на рівні суспільного праксису часто набуває ознак образливої залежності від економічних відносин і призводить до численних фрустрацій, котрі здійснюють у край деструктивний вплив на масову свідомість. Реальна дійсність – з усією її жорсткістю, безкомпромісністю й фантасмагоричністю – втрачає онтологічний і екзистенційний статус того, що М. Гайдеггер окреслив поняттям «дім буття». Цілком природно, що люди намагаються всіляко дистанціюватися від такого

дисгармонійного статус-кво, сховатися від нього за ілюзіями, жертвами яких стають не лише окремі індивіди, а й суспільство в цілому, стереотипізовані уявлення про фундаментальні регулятиви й спонуки життєдіяльності – зокрема, про справедливість. Тому необхідність комплексного, системного осмислення теоретичної значущості й практичної цінності феномена справедливості на рівні сучасної соціокультурної дійсності не підлягає сумніву.

Зростаюча нерівність за показниками рівня життя, доходів, освіти й здоров'я загострила проблеми соціальної справедливості. Її причини вкорінені передовсім у нерівності можливостей самореалізації широких мас населення. Все більш виразних ознак набуває несправедливість соціального розшарування і низького життєвого рівня. Це загострює соціальні та міжнаціональні конфлікти, робить їх жорсткими і безкомпромісними.

Проблематика справедливості належить до переліку тих вічних питань, які не мають раз і назавжди визначених відповідей, а потребують перманентної, себто трансчасової і водночас конкретно-історичної концептуальної корекції. Зазначена потреба додатково актуалізується і загострюється в часи докорінних системних перетворень, які відбуваються на рівні суспільно-політичного життя. Оскільки сучасній Україні такі перетворення притаманні в повній мірі, то актуальність детермінативного впливу цінностей на політичне й загалом суспільне буття українського соціуму зразка початку ХХІ століття не лише безперечна, а й значною мірою визначальна.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Фундаментальний внесок в концептуалізацію резонансних аспектів справедливості зробили Дж. Роулз, Р. Дворкін, Р. Нозік, Н. Деніелс, Р. Брандт. Початок комунітаризму як філософській концепції, спрямованій насамперед на розв'язання проблематики справедливості засобом теоретико-концептуальної критики лібералізму, поклали праці У. Кімліки, А. Макінтайра, М. Сандела і Ч. Тейлора, що вийшли друком на початку 80-х років ХХ століття.

Наукові концепції взаємозв'язку справедливості та інших сфер суспільної життєдіяльності викладені в працях таких представників західної філософії, як Т. Адорно, К.-О. Апель, П. Бурдьє, Ф. А. Гайєк, О. Гьоффе, Р. Дарендорф, Ж. Дерріда, Ш. Ейзенштадт, Г. Йонас, А. Кожев, Ж.-Ф. Ліотар, Х. Ортега-і-Гассет, Р. Пайпс, П. Рікер, Р. Рорті, П. Слотердаjk, Е. Фромм, О. Шпенглер та інші.

В українській соціально-філософській традиції до осмислення причинно-наслідкових зв'язків справедливості, а також особливостей і закономірностей формування уявлень про справедливість звертались такі дослідники, як Т. Андрущенко, В. Баранівський, Є. Бистрицький, І. Бичко, В. Бех, М. Бойченко, О. Гомілко, В. Горський, С. Кримський, В. Крисаченко, М. Культаєва, В. Малахов, М. Михальченко, В. Муляр, Б. Новіков, В. Огнев'юк, В. Пазенок, М. Попович, Т. Розова, Ф. Рудич, В. Рябченко, З. Самчук, М. Степико, В. Ткаченко та інші.

Серед фахівців, які досліджують уявлення про справедливість у межах загальнофілософського підходу, варто згадати В. Кантора, В. Козловського, В. Печенєва, М. Руткевича, М. Степанянца.

Теорія раціональності К.-О. Апеля та Ю. Габермаса виходить із тих концептуальних засновків, що істина осягається лише в стосунках міжособистісної комунікації, а етичні норми цих відносин, що породжують можливість істини, нерозривно пов'язані з принципами справедливості.

Комунікативна парадигма соціальної філософії, котра виникла в результаті лінгвістичного та прагматичного поворотів і пов'язана передовсім з ідеями Ф. де Соссюра, Л. Вітгенштейна, Г.-Г. Гадамера, Дж. Остіна, Дж. Серля, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, П. Рікера, Р. Рорті, істотно трансформувала дискурс справедливості.

Справедливість як світоглядна проблема тісно корелює з методологією гуманітарних наук, яку збагатили представники «філософії життя», феноменології та екзистенціалізму: А. Бергсон, М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, Х. Ортега-і-Гассет, С. Франк, Г. Шпет, А. Шютц, К. Ясперс.

Класичну рефлексію методів наукового гуманітарного знання, актів розуміння й інтерпретації продемонстрували представники герменевтики та діалогічної філософії: М. Бахтін, М. Бубер, Г.-Г. Гадамер, Ю. Лотман, П. Рікер, Ф. Шлейєрмахер.

Представники постмодерністської парадигми в особі Р. Барта, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ю. Крістевої, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара і М. Фуко наочно проілюстрували проблематичність істини (сенсу) загалом і в контексті різних аспектів справедливості зокрема.

Теоретико-методологічні підходи до дослідження справедливості істотно утруднені тією обставиною, що проблематика справедливості надзвичайно поліаспектна, тому потребує синхронізованих міждисциплінарних зусиль, а виконати таку вимогу на рівні індивідуального дослідження доволі непросто. Крім того, слід враховувати, що тлумачення різних аспектів справедливості істотно зумовлене соціокультурними, ментальними, конфесійними, ідеологічними та іншими особливостями й відмінностями, а уніфіковані критеріальні підходи часто не враховують цієї істотної специфіки, внаслідок чого адекватність наукового доробку виявляється сумнівною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри філософії Ужгородського національного університету «Духовні цінності: їх природа, закономірності розвитку і функціонування» (номер державної реєстрації 0115U001919).

Тема дисертаційного дослідження «Справедливість як імператив соціокультурної дійсності» затверджена на засіданні кафедри філософії Ужгородського національного університету (протокол № 11, від 30 червня 2015 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні соціально-філософської концепції справедливості як імператива соціокультурної дійсності.

Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати світоглядну значущість справедливості і зумовленість змістовного рельєфу справедливості конкретно-історичними особливостями соціокультурної дійсності;
- дослідити вірогідність побудови універсального змістовного інваріанта справедливості;
- здійснити комплексний аналіз причинно-наслідкових зв'язків і логіки взаємодії історичних несправедливостей;
- розкрити особливості й закономірності функціонального покликання справедливості;
- окреслити ключові аспекти історичної еволюції уявлень про справедливість;
- з'ясувати значення інструмента критично-рефлексійного мислення для оперування проблематикою справедливості;
- встановити критерії позиціонування суспільства на шкалі справедливості;
- визначити фактори, які слугують для суспільної свідомості трансформаційних і модернізаційних суспільств критерієм відповідності чинної соціальної дійсності канонам справедливості;
- обґрунтувати вплив принципу історизму на генезис уявлень про справедливість;
- виявити принципові відмінності загальнофілософського та соціально-філософського тлумачення справедливості;
- дослідити особливості впливу кризового стану суспільства на формування уявлень про справедливість;
- сформулювати світоглядні критерії, які лежать в основі основної маси концепцій, парадигм і стратегем справедливості;
- уточнити характерні ознаки глобальної несправедливості сьогодення.

Об'єкт дослідження – справедливість як імператив соціокультурної дійсності.

Предмет дослідження – соціально-філософська концепція справедливості як імператива соціокультурної дійсності.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження обумовили вибір теоретико-методологічних основ дисертаційної роботи. Йдеться насамперед про поєднання загальнонаукових та спеціальних методів, залучених з метою забезпечення об'єктивності, обґрунтованості й достовірності наукових результатів. У дисертації широко застосовуються *міждисциплінарний* та *системний підхід* для адекватного онтологічним реаліям розгляду справедливості як імператива соціокультурної дійсності. *Метод єдності історичного та логічного* увиразнив причинно-наслідковий зв'язок між соціокультурною дійсністю та її відображенням на рівні уявлень про

справедливість. *Історично-генетичний та структурно-функціональний методи* залучені з метою окреслення соціокультурного покликання справедливості. *Філософсько-антропологічний метод* створив необхідні передумови для об'єктивування образу людини, що лежить в основі уявлень про справедливість у межах соціокультурної дійсності конкретно-історичного формату. *Метод каузального аналізу* сприяв виявленню причинно-наслідкових зв'язків онтологічної динаміки справедливості, її наслідків і тенденцій. *Діалектичний метод* забезпечив дослідження факторів, які визначають уявлення про справедливість у розвитку і взаємозв'язку. *Проблемний підхід* використано для структурування й ієрархізації труднощів, з якими доводиться мати справу під час осмислення феномена справедливості, а також задля визначення наслідків і шляхів розв'язання проблемних аспектів. *Метод систематизації* залучено з метою увиразнення аспектів, які визначають особливості й закономірності формування уявлень про справедливість. *Культурологічний і діяльнісний підхід* надали можливість розкрити феномен справедливості крізь призму соціокультурного генезису. *Порівняльно-історичний метод* сприяв розкриттю сутності змістовних ознак справедливості, які були притаманні різним історичним епохам.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в соціально-філософській концептуалізації справедливості як імператива соціокультурної дійсності, яка віддзеркалює системну детермінованість уявлень про справедливість визначальними світоглядними і онтологічними пріоритетами соціокультурної дійсності конкретно-історичного формату.

Наукова новизна конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- концептуалізовано положення про зумовленість змістовного рельєфу справедливості конкретно-історичними особливостями соціокультурної дійсності: варіативність діапазону смислових різнотлумачень справедливості детермінована насамперед істотністю соціокультурних відмінностей різних соціумів та історичних епох – навіть у межах одного соціуму за різних соціокультурних та історичних умов уявлень про справедливість притаманна різна змістовна ієрархія;

- сформовано концептуальний підхід, згідно з яким універсального змістовного інваріанта справедливості не існує в принципі: коректно вести мову лише про його часткову версію, котра поширює свої повноваження на конкретно-історичну систему буттєвих координат певної соціокультурної ойкумени;

- здійснено комплексний аналіз причинно-наслідкових зв'язків і логіки взаємодії історичних несправедливостей – того живильного середовища, на якому в умовах відсутності історичної сатисфакції проростають і набувають динамічного поширення войовничий націоналізм, радикалізм і екстремізм.

Отримали подальший розвиток:

- експлікація функціонального покликання справедливості як інструмента трансформації соціального хаосу в соціальний космос: відсутність життєдіяльнісних регулятивів, регламентованих певною світоглядною ієрархією справедливості, призводить до фатальної невизначеності як індивідуального, так і суспільного буття;

- положення, відповідно до якого уявлення про справедливість завжди відштовхуються від певної еквівалентності, а історична еволюція уявлень про справедливість полягає в рухові від буквальної відповідності (у вигляді принципу таліона: око – за око, зуб – за зуб) до відповідності якомога більш поліваріативної;

- теоретичне обґрунтування ключового значення для предметного і об'єктивного оперування проблематикою справедливості інструмента критично-рефлексійного мислення: за відсутності рефлексійного визнання суверенності іншої соціокультурної дійсності апріорі неможливо розраховувати на об'єктивну оцінку уявлень про справедливість;

- концептуальний акцент, згідно з яким кожна соціокультурна спільнота базується на ідейному фундаменті, котрий відображає особливості уявлень про справедливість і слугує для суспільної свідомості своєрідним цілепокладаючим взірцем, а кожне суспільство позиціонується на шкалі справедливості залежно від того, наскільки його ідейно-світоглядні, аксіологічні та політико-ідеологічні пріоритети втілені на рівні практичної життєдіяльності;

- принципове значення для суспільств, що перебувають на трансформаційно-модернізаційній стадії розвитку, високого рівня легітимності влади і чіткого розмежування бізнесу та політики: саме ці фактори слугують для суспільної свідомості критерієм відповідності чинної соціальної дійсності канонам справедливості.

Уточнено:

- соціально-філософську інтерпретацію еволюціонування змістовних ознак справедливості, які хоч і наділені трансісторичною значущістю, проте не є константними в трансісторичному сенсі: на уявлення про справедливість цілком поширюється принцип історизму – тобто вони зазнають неухильних змін у процесі трансформації факторів впливу і ключових причинно-наслідкових зв'язків;

- особливості загальнофілософського та соціально-філософського осмислення справедливості: якщо в основі загальнофілософського тлумачення справедливості перебуває певна еквівалентність, симетрія (причин – наслідкам, покарань – злочинам, дійсного – належному тощо), то соціально-філософська інтерпретація справедливості оперує еквівалентністю, яка має не абстрактно-методологічне, а соціально-прикладне значення;

- концептуальну тезу, згідно з якою істотні труднощі для змістового увиразнення справедливості створює фактор кризового стану суспільства, який призводить до смислової невизначеності й прискореного перегляду смислових параметрів справедливості;

- теоретико-методологічне положення, відповідно до якого в основі будь-якої концепції, парадигми й стратегії справедливості знаходиться критерій відповідності дійсного належному – наскільки дійсне узгоджується з належним, настільки воно відхиляється від панівних у конкретному суспільстві уявлень про справедливість, а отже – й підлягає корекції;

- характерні ознаки глобальної несправедливості сьогодення, ієрархію якого увінчує нерівномірність і незбалансованість соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу як результат насамперед нерівності стартових умов глобальної взаємодії.

Теоретичне та практичне значення дослідження визначається тим, що результати дослідження сприяють поглибленому розумінню принципів і закономірностей функціонування уявлень про справедливість, зумовленість такого бачення критеріальною призмою соціокультурної дійсності конкретно-історичного формату. Положення та висновки розширюють світоглядні горизонти для систематизації та ієрархізації світоглядно-аксіологічних, онтологічних, ментальних і герменевтичних особливостей і закономірностей сприйняття справедливості. Одержані наукові результати мають істотне теоретико-методологічне значення, позаяк концептуально увиразнюють соціокультурний феномен справедливості, надають йому критеріальної переконливості.

Наукові результати здійсненого дослідження відповідають вимогам теоретико-методологічної оптимізації національної політики в гуманітарній сфері, придатні для формування стратегем розвитку сучасного українського суспільства. Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані при підготовці освітньо-навчальних програм із соціальної філософії, соціальної психології, соціології, політології та культурології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи. Основні положення та висновки дисертації розроблені автором особисто і знайшли відображення у його наукових публікаціях. Кандидатська дисертація «Методологічна функція категорії «рівність» при аналізі перехідних процесів у суспільстві» (спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії), була захищена у 2005 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданні кафедри філософії Ужгородського національного університету, а також на секційних засіданнях низки міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, круглих столів та семінарів, а саме: VII Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія та соціологія трансформаційного суспільства» (Сімферополь-Судак, 24-26 травня 2012 р.); Международной научно-практической конференции «Новая наука: от идеи к результату» (Махачкала, 29 марта 2013 г.); Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічні інновації у фаховій освіті» (Ужгород, 25-30 березня 2013 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Політика і духовність в умовах глобальних викликів» (м. Київ,

2-3 квітня 2014 р.); Міжнародного освітнього конгресу (м. Київ, 12-14 червня 2014 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як мета антропології» (Київ, 30-31 березня 2015 р.); IV Морозівських педагогічних читаннях «Академічні свободи і автономія університету» (м. Київ, 15-16 квітня 2016 р.); Міжнародної науково-методичної конференції «Філософія формування цілісного світогляду в сучасній освіті» (м. Київ, 27 квітня 2017 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистість студента та соціокультурне середовище університету в суспільному контексті» (м. Київ 2 червня 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 36 публікаціях, зокрема, в авторській (одноосібній) монографії та 20 наукових статтях, з яких 16 опубліковані в українських фахових виданнях з філософських наук, 4 опубліковані у наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, а також 15 – інші публікації.

Кандидатська дисертація на тему «Методологічна функція категорії «рівність» при аналізі перехідних процесів у суспільстві» була захищена в 2005 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження, робота складається зі вступу, чотирьох розділів (поділених на дванадцять підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (428 позицій). Загальний обсяг дисертації – 456 сторінок, основна частина дисертації – 429 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретико-методологічні засоби для досягнення обраної мети, проаналізовано ступінь розробленості проблеми, виокремлено положення, що претендують на наукову новизну, узагальнено теоретичне й практичне значення отриманих результатів, визначено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «**Теоретико-методологічні основи соціально-філософського дослідження справедливості**» – проаналізовано концептуальні основи соціально-філософського осмислення справедливості, відмінності такого ракурсу розгляду предмета дослідження від інших дисциплінарних підходів.

У **підрозділі 1.1.** – «**Феномен справедливості на терезах соціально-філософських пріоритетів**» – окреслено специфіку соціально-філософського тлумачення справедливості та причинно-наслідкових зв'язків, які визначають змістовний рельєф уявлень про справедливість.

Феномен справедливості містить не лише окремі соціально-філософські аспекти розгляду, які цілком природно є органічною складовою сфери знань, що належить до дисциплінарних повноважень соціальної

філософії та філософії історії: будучи як за генеалогічним походженням, так і за закономірностями становлення невід'ємною складовою, атрибутом і навіть імперативом соціокультурної дійсності, справедливість за логікою речей належить до предметної сфери соціальної філософії і філософії історії насамперед і в основному в тому розумінні, що для інших сфер знання проблематика справедливості є не настільки інтригуючою і актуальною в трансчасовому вимірі.

Дослідницький потенціал правознавства, політології, економічної та етичної сфер знання звертається до феноменології справедливості лише частково, сегментативно, в контексті окремих аспектів і часових періодів; натомість соціальна філософія і філософія історії за дисциплінарним покликанням зобов'язана оперувати багатоманітними онтологічними виявами справедливості як у перманентному режимі, так і по всій площі буттєвих виявів. Інша річ, що такий обов'язок соціальна філософія і філософія історії дотепер виконувала не надто переконливо, тому диспропорція наявного емпіричного масиву створювала ілюзійне враження, нібито проблематика справедливості належить в основному до дисциплінарних повноважень правознавства, політології, економічної та етичної сфер знання.

Різні аспекти справедливості належить до переліку вічних проблем соціальної філософії. Втім, кожна епоха і соціокультурна ойкумена надає їй своєрідного забарвлення, по-рідному структуруючи та ієрархізуючи сукупність небезпек і викликів, які чатують на сферу справедливості. У наш час актуальність цієї предметної сфери зумовлена насамперед появою нових соціальних тенденцій, дискурсів і аксіологічних парадигм, які вимагають переосмислення концептуальних положень про справедливість. Приміром, в одних аспектах глобалізація нівелює відмінності соціокультурних уявлень щодо справедливості, а в інших – увиразнює, посилює відмінності, робить їх ще більш категоричними й несумісними.

Уявлення про справедливість є істотним регулятивом розвитку практично кожного суспільства. Утім, ієрархія змістових і функціональних акцентів справедливості коливається в широкому діапазоні залежно від історичного досвіду соціуму, його соціокультурних особливостей, цивілізаційного статусу і багатьох інших факторів.

Відсутність у фаховому середовищі єдності щодо критеріальних ознак справедливості має дещо алогічний і навіть курйозний вигляд, якщо взяти до уваги, що концептуальні основи справедливості були закладені ще в працях Платона («Держава», «Закони») та Аристотеля («Нікомахова етика», «Політика», «Категорії»). Чимало теоретико-концептуальних підходів до справедливості, які по-різному осмислюють співвідношення окремих факторів її виникнення і становлення, запропонувала соціально-філософська думка Нового часу. У межах світоглядних доктрин тієї епохи справедливість вперше розглядалася як результат раціонального дискурсу, закріпленого на рівні суспільного договору. Сутність теорій справедливості Нового часу, сформульованих у «Левіафані» Т. Гоббса, «Двох трактатах про правління»

Дж. Локка та «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо, полягає в уподібненні справедливості результатам угоди між раціональними індивідами, оформленим у вигляді конкретно-історичного суспільного договору.

На відміну від класичних підходів, сучасні інтерпретації контрактних теорій (так звані теорії процедурної справедливості) роблять акцент на дотриманні процедур вироблення рішень. У цьому сенсі справедливість пов'язується з результатом або рішенням, досягнутим завдяки коректному механізму обговорення – наприклад, рефлексивній рівновазі (Дж. Роулз) або ідеальній мовній ситуації (Ю. Габермас).

У підрозділі 1.2. – «Взаємозумовленість картин світу справедливості та соціокультурної реальності» – висвітлено особливості взаємовпливу соціокультурної реальності та уявлень про справедливість, які превалюють у межах цієї реальності.

Аргументи, що апелюють до справедливості, імпліцитно притаманні насамперед розв'язанню проблем добра та зла, боргу та відплати, дійсного та належного. Саме фактор справедливості є тим третейським арбітром, до послуг якого вдаються практично в усіх випадках етично-аксіологічної контраверсійності. Без нього неможлива концептуалістика покликання людини, сенсу її існування, цільових орієнтирів як індивідуального буття, так і всесвітньої історії.

Справедливість володіє безперечним статусом світоглядного імператива. Зрештою, ніхто не піддає сумніву і її дієвість як аксіологічного і етичного подразника. Можна стверджувати, що справедливість належить до переліку тих небагатьох факторів, які впродовж тисячоліть не втрачають своєї регулятивної значущості для життєдіяльності практично всіх культур і народів. Трансчасова актуальність і навіть сакральність справедливості для суспільної свідомості різних соціокультурних ойкумен підштовхує до думки про апріорну спорідненість природи суспільства і справедливості, про корелятивну неусувність їхньої взаємозалежності й взаємодії. У разі апостеріорного порушення цього природного взаємозв'язку настають періоди криз і докорінних трансформацій.

Суспільна форма організації людської життєдіяльності є складним механізмом, системою взаємозв'язків і функцій, яка регулюється багатьма засобами, нормативами і взірцями. Справедливість володіє особливим регулятивним статусом трансчасової стратегією: вона споріднена з глибинними причинно-наслідковими зв'язками функціонування суспільної свідомості, тому випадки несумісності з консенсусними нормами справедливості неухильно призводять до осуду з боку громадської думки, різноманітних санкцій.

Поліаспектність і значною мірою суперечливість уявлень про справедливість зумовлені тією обставиною, що їхньою детермінантою є складний еkleктичний конгломерат соціокультурних чинників. Різноманітні стереотипізовані настанови й регламентації, узвичаєні норми, канони та ідеали справляють істотний детермінативний вплив на формування уявлень про справедливість, на ментальні автоматизми верифікації процесів і явищ за

критерієм міри (рівня) їхньої справедливості. Крім того, посткласична (постнекласична) епістемологія ставить уявлення про справедливість у тісну залежність від впливу безлічі факторів, взаємодія між якими практично не піддається калькулятивному зваженню і верифікації.

Трансісторичне регулятивно-регламентне значення фактора справедливості зумовлене насамперед і в основному непересічною соціокультурною цінністю справедливості, яка визначає значущість, атрибутивність і навіть імперативність уявлень про справедливість практично для всіх соціумів, незалежно від істотності відмінностей між ними за багатьма іншими критеріями.

Уявленням про справедливість притаманна двоєдина особливість: з одного боку, вони володіють високим рівнем значущості для всіх суспільств та історичних періодів, з іншого – соціокультурні середовища інколи істотно відрізняються своїм баченням змістовних ієрархій справедливості. Можна зауважити особливість і водночас закономірність: істотність соціокультурних відмінностей обумовлює глибину розбіжностей тлумачення справедливості.

Хоча фактор справедливості позначений трансісторичною значущістю практично для всіх соціокультурних ойкумен, демаркація смислових акцентів та ієрархій справедливості завжди історично й культурно конкретна. Будь-якому епохальному (конкретно-історичному) формату соціокультурної дійсності відповідає оригінальний і навіть унікальний смисловий вердикт щодо справедливості загалом і її окремих аспектів зокрема.

Подібно до магічного кристалу чи філософського каменю справедливість здійснює активний вплив на суспільну свідомість, істотно коригує (прискорює або гальмує) динаміку всіх сфер суспільного буття. Уявлення про неї сприяють тематично-змістовній структуризації свідомості й картин світу (світоглядів), увиразнюють рельєф аксіологічних та телеологічних пріоритетів. З урахуванням такої світоглядної демаркації формуються і формулюються соціально-політичні, етичні, естетичні ідеали, норми, правила й принципи.

У підрозділі 1.3. – «Ідейно-символічний «дім буття» справедливості» – проаналізовано ідейно-символічну зумовленість уявлень про справедливість. Потреба символічної інструменталістики актуалізується тоді, коли звичайні інформаційні ресурси не можуть впоратися з покладеними на них функціями. Символічні дорожні карти потрібні там і тоді, де і коли топографія світоглядної місцевості набуває невизначених і непередбачуваних ознак. Світоглядно-метафізичний символізм володіє феноменальною особливістю – на відміну від більшості форм, систем, стилів і механізмів світобачення, в усього діапазону критичної думки до нього збереглося поважне ставлення. Це пояснюється тим, що від початків людського самоусвідомлення (виокремлення з тваринного середовища) на символізм була покладена місія інтерпретаційної вербалізації ціннісно-сенсожиттєвих пріоритетів, функція містично-інтуїтивного відтворення буттєвого ретро-перспективізму як окремої людини, так і багатьох поколінь, людства в цілому.

Людина апріорі відчужена від безпосередньої реальності, зв'язок з якою здійснюється опосередковано, за допомогою символів, що кодифікують буттєвий зміст. Це – перша істотна проблема. Друга полягає в тому, що дійсність здебільшого динамічно змінюється й еволюціонує, а символам притаманний більш статичний алгоритм функціонування: їх семантичний формат переглядається на предмет корекцій не настільки часто, наскільки змінюється дійсність, інтерпретована символами.

Як зауважив Поль Рікер, практично не існує соціальних дій, які не були б «символічно навантаженими». Зокрема, кожна успішна нація володіє набором стрижневих символічних оберегів, котрі слугують їй своєрідними орієнтаційними та телеологічними орієнтирами і взірцями. Саме ці символи заохочують лояльність, конкретизують почуття гідності й самоповаги, створюють моральну та вольову основу для участі у функціонуванні соціальних та економічних інститутів. За відсутності ж такого стрижня і економіка, і політика, і етично-аксіологічна сфера втрачають здатність до регенерації і ефективного становлення, поступу, розвитку. Залежно від динаміки соціокультурного контексту змінюється не істина, а символи, які ми створюємо, аби істину осягнути і нею ефективно оперувати.

У суспільну свідомість неможливо штучно інкорпорувати або силоміць нав'язати їй несумісні з її світоглядним стереотипізмом уявлення про справедливість. Такі світоглядні й ментальні стереотипи формуються впродовж тривалого часу на підставі взаємопотенціуючої дії багатьох факторів, тому їм притаманні усталеність і консерватизм, які неможливо скасувати чи девальвувати засобом навіть дуже спокусливих версій справедливості.

З причин феноменальної поліаспектності, комплексності й системності уявлення про справедливість неможливо «почати і закінчити», а можна лише перманентно поглиблювати критичну й евристичну рефлексію щодо численних складових, факторів і чинників становлення цієї предметної сфери. Той теоретико-праксеологічний проект, якому вдасться впоратися із зазначеним завданням найбільш переконливо, володітиме не лише пальмою наукової першості, а й найбільшим потенціалом ідейно-світоглядного навіювання, суспільно-телеологічної впливовості.

У другому розділі – «Справедливість як світоглядний інтеграл людини і суспільства» – окреслено концептуальний підхід, згідно з яким справедливість належить до переліку основних світоглядно-аксіологічних маркерів, на підставі яких здійснюється не лише стихійне, а й ретельно організоване регулювання суспільної життєдіяльності. Уявлення про справедливість є невід'ємним елементом, імперативною складовою практично кожної ціннісної системи і світогляду взагалі. У процесі історичного розвитку відбувається еволюція форм світогляду, внаслідок чого змінюється зміст і особливості уявлень про справедливість.

У підрозділі 2.1. – «Образ людини як критеріальний маркер справедливості» – репрезентовано концептуальний акцент, відповідно до якого істотним критеріальним маркером справедливості є особливості образу

людини, які в умовах конкретно-історичного суспільства мають статус нормативної моделі, ідеалу, деонтологічного взірця.

На рівні повсякденності й розмовної мови терміни на кшталт справедливості віддзеркалюють не стільки об'єктивну дійсність, скільки суб'єктивні реалії. Їх конкретні семантичні й модальнісні значення в одному конкретно-історичному контексті можуть докорінно відрізнятись від смислового навантаження в інших конкретно-історичних випадках. Суб'єктом інтерпретації може бути не лише окремих індивід, а й колектив, конфесія, ойкумена, соціум, культура, цивілізація. Зовсім не однаково, який об'єкт ми визнаємо вихідною точкою дослідження – людину як результат, апогей історії чи як проект, цілепокладаючий обрій, напрям, орієнтир.

Зрештою, практично кожен більш-менш значущий феномен суспільних дисциплін є амбівалентним і вірогіднісним за своєю природою, тому він може відігравати як культуротворчу, так і варваризуючу роль, а тому й бути предметом несумісних інтерпретацій. Особливості тлумачення зумовлені специфікою практичного застосування досвідних даних суб'єкта інтерпретації.

Функціонування соціокультурної сфери немислиме поза певним смисловим і цільовим орієнтиром, каноном і взірцем. Мішель Фуко влучно зауважив, що світ, який втратив аксіологічно-телеологічну прозорість, з усією неухильністю призвів до плюралізму тлумачень. Множинність і розмитість смислу, а деколи навіть його цілковита втрата набули ознак звичного явища – настільки поширеного, що пов'язати плюралізм тлумачень виключно з позитивними оцінками може хіба що цілковито некритичний погляд на стан речей. «Розпад онтологічної єдності світу» (вислів Карла Мангейма) призвів до того, що артикулювати буття в якості певної цілісності (загальнолюдських цінностей, демократії і т. ін.) вже неприпустимо з точки зору аргументаційної переконливості. Втім, змістовному компендіуму справедливості притаманні не лише історична мінливість і динаміка розвитку, а й спадкоємність трансісторичних стереотипів та телеологічних пріоритетів.

Окрім конкретно-історичної статичності та соціокультурної динаміки смислів, проблемна канва окреслює необхідність пошуків субстанційно метабуттєвих смислових регламентацій, сповнених глибокого смислу, які жорна часу не в змозі перемолоти і які допомагають пройти без втрат мінні поля часткових, кон'юнктурно сегментизованих смислових позиціонувань, акцентів та наголосів. Ідеться про потребу пошуку, структуризації та формалізації як смислового Логосу, так і узагальнюючого Нусу. За відсутності зазначеної метасмислової нитки Аріадни спорадична осмисленість окремих сторін буття нагадує бусинки розірваного намиста, в кожній з яких практично неможливо розгледіти значення і покликання системи, елементом якої вони покликані бути.

У підрозділі 2.2. – «Змістовна криза справедливості як результуючий ефект кризи ідентичності» – з'ясовано, що кризовий стан змістових маркерів справедливості, істотні труднощі на шляху конвенціоналізму щодо

сутнісних ознак справедливості детерміновані багатьма факторами й чинниками соціокультурної дійсності, один з яких – прогресуюча аморфність і сутнісна невиразність усіх рівнів і шаблів ідентичності.

Предметна і проблемна сфера ідентичності містить чимало інтерпретаційних перехресть і контраверсійних розгалужень, кожне з яких задає своєрідний вектор світоглядної концептуалізації, котрий істотно несумісний із баченням цієї предметної сфери крізь іншу когнітивно-аксіологічну призму. Для прикладу візьмемо найпростіший, початковий рівень з'ясування сутності справ: хто кого обирає: індивід – ідентичність чи ідентичність як соціокультурний тренд – індивіда? Чи можна в принципі ідентичність вибрати (чи пак – присвоїти, адже часто доводиться мати справу з термінологічним інструментом «присвоєна ідентичність»), якщо це – не річ і не тренд світу моди, а дещо змістовне, не зовнішнє, а внутрішнє щодо суб'єкта «вибору», яке віддзеркалює, симптоматизує конкретно-історичний сутнісний екзистенціал індивіда, соціуму, ментальності, культури, цивілізації? І чи не є в такому разі словосполучення «вибір ідентичності» абсурдним, апорію позбавленим сенсу?

Якщо підвести результуючу риску, то її змістовна квінтесенція матиме такий вигляд: феномен ідентичності просякнутий теоретико-концептуальною проблемністю буквально наскрізь – починаючи з предметно-змістовної сфери, зі смислової демаркації явища ідентифікації й до суб'єкт-об'єктної статусності – себто хто (або що) визначає причинно-наслідкову зумовленість, детермінує перебіг ідентифікаційної процесуальності, ким може бути і ким є за тих чи інших обставин людина – суб'єктом чи об'єктом?

Становлення і еволюціонування ідентичності відбувається насамперед завдяки досвіду. Ідентичність утворює цілісний світоглядний простір, який допомагає подолати труднощі взаємодії із зовнішнім світом, поєднуючи в собі індивідуальні та соціальні компоненти self (себто індивідуальну та соціальну ідентичності). Цілком природно, що одним із найбільш показових виявів світоглядно-психологічної травми є криза ідентичності. Філософія не випадково акцентує увагу на потребі людини у впорядкуванні й структуризації навколишнього світу, гармонізації взаємин із навколишнім світом, прагненні «екзистенційної безпеки» (термін П. Штомпки). У часи соціальних змін така потреба набуває статусу чи не найбільш актуальної. В ситуації соціальних змін ключовою умовою ефективного функціонування індивіда є високий рівень адекватного сприйняття й інтерпретації дійсності.

У підрозділі 2.3. – «Справедливість у контексті горизонту свободи» – висвітлено концептуальний акцент, згідно з яким теоретичний фундамент справедливості утворюють різноманітні світоглядні пріоритети й аксіологічні преференції, які мають істотно відмінну, а інколи й несумісну ієрархію детермінант. Проте, жодна респектабельна концептуалістика не може проігнорувати феномен свободи як чинник і регулятор справедливості.

Свобода є невід'ємним атрибутом і навіть імперативом повноцінного розвитку як окремого індивіда, так і суспільства, людства в цілому. За відсутності певного рівня свободи розрахунки на ефективний генезис будь-

якого соціального суб'єкта є наївними, безпідставними і позбавленими причинно-наслідкових зв'язків. Ця обставина надає аспекту й проблемі свободи трансчасової актуальності, рівень якої особливо підвищується в епоху інноватики, креативності й евристичності, коли запит на свободу в суспільстві сягає найвищого щабля.

Попри те, що свобода є чи не генетичною передумовою реалізації сутнісного потенціалу людини і суспільства, культури і цивілізації, її значення часто недооцінюють. Причину такого феномена більшість дослідників вбачає у самоочевидності свободи – мовляв, її необхідний і достатній рівень за потреби можна завжди оперативно поновити, підвищити, наростити тощо. Насправді свобода подібна до гумусу, який потрібно культивувати впродовж років, а знищити можна в дуже стислі терміни. Ця істотна особливість часто ігнорується або залишається на периферії уваги, що призводить до багатьох світоглядних колізій, індивідуальних драм і соціальних деструкцій.

Суб'єктом потенційної свободи є індивід, який утілює форму реалізації свободи і визначає цінність свободи. Лише індивід має прерогативу вирішення для себе дилеми реалізації потенціалу свободи або нехтування такою можливістю, відмови від неї. Г. Гегель влучно зауважив, що в світоглядній картині світу східного типу було місце для свободи лише одного індивіда – правителя, тирана, автократа; грецький і римський світи виходили із концептуального засновку, згідно з яким вільними є деякі люди; і лише германська світо-буттєва ойкумена переконана, що вільні всі без винятку. Власне, цей германський світоглядно-деонтологічний наголос утворив концептуальний підмурівок теорії прогресуючої свободи.

Принцип свободи та принцип рівності конкурують у процесі історичного розвитку перманентно й безкомпромісно. Зрештою, це цілком об'єктивно, адже в багатьох випадках і контекстах вони несумісні аксіологічно, психологічно й інструментально.

Свобода є базовим концептом багатьох теорій справедливості. Втім, цілком природно й закономірно, що найбільша увага змістовним і функціональним аспектам свободи приділена ідейно-світоглядною течією лібералізму. У наш час лібералізм пов'язують з різним понятійно-смісловим навантаженням, але в кожному разі його історія була започаткована двома традиціями, одна з яких бере початок у класичній античності, а інша отримала свій імпульс у новоевропейському інтелектуальному середовищі, у філософії Просвітництва та в імплементації ідей Французької революції.

У підрозділі 2.4. – *«Справедливість крізь призму критеріального маркера цінностей»* – обґрунтовано тезу, згідно з якою ефективність соціального феномена справедливості значною мірою зумовлена його аксіогенним потенціалом, емоційним та емотивним (оцінним) способом репрезентації.

На відміну від класичних наукових категорій, цінності мають не лише пізнавальне, а й регулятивно-цільове значення, виконуючи функції норм та ідеалів у системі суспільних відносин. У цьому – їхня інструментальна

привабливість, спокусливість і водночас дещо парадоксальний утилітаризм. Парадоксальність полягає в тому, що емотивний підхід позірно нехтує аспектами користі, йому притаманний утилітарний анархізм та індиференталізм. Проте, незалежно від того, як емотивізм позиціонує себе щодо утилітаризму на «вході» (використовуючи термін Гебріела Алмонда), на «виході» емотивність приносить більшу користь, ніж ціннісна індиферентність, тому цілком справедливо вважається утилітарно ефективною.

Цінності справляють істотний, а подекуди й вирішальний вплив на весь буттєвий діапазон соціокультурної сфери – починаючи з фази зародження самої ймовірності певного явища, процесу чи тенденції, через етап її буттєвої інституціалізації і аж до стадії габітуалізації, рутинізації, занепаду й відмирання. Ціннісний аспект справедливості рекомендує взяти на озброєння субстанційний функціональний критерій, викладений Ієремією Бентамом у телеологічній максимі: якомога більше щастя – для якомога більшої кількості людей.

Перед людством відкриті різноманітні можливості подальшого розвитку, а конкретний формат майбутнього знаходиться в безпосередній залежності від цінностей, котрі визначають процес прийняття рішень, від того, наскільки чітко людство усвідомлює доцільність змін у динаміці й тенденціях розвитку ціннісної архітектоніки, яка неухильно екстраполюється на формування відповідних соціальних реалій.

Цінності утворюють у свідомості суб'єкта активну систему, яка регулює його поведінкові автоматизми. Вони органічно включені в світоглядну структуру особистості й відіграють важливу роль у забезпеченні відповідності між індивідуальним досвідом та універсаліями загальнолюдського, культурно-історичного досвіду. Інтерсуб'єктивна природа цінностей зумовлена суб'єкт-суб'єктивними відносинами, які слугують основою для формування ціннісних орієнтирів. З цими орієнтирами індивід порівнює свої уявлення про навколишній світ, співвідносить власні ціннісні пріоритети з інтерсуб'єктивним буттям цінностей.

Респектабельний статус, яким справедливість володіє практично в кожному суспільстві, означає її універсальну соціокультурну цінність, значущість. Загалом це – унікальний феномен; навіть попри те, що різним соціокультурним ареалам притаманні окремі змістові, ієрархічні та стилістичні відмінності картини світу, побудованої на принципах справедливості.

Третій розділ – «Соціокультурні імперативи справедливості» – присвячений окресленню соціокультурної інструменталістики, яка має для формування й еволюціонування уявлень про справедливість імперативний статус.

У підрозділі 3.1 – «Справедливість на терезах пізнавальних підходів» – осмислено залежність змістовного рельєфу уявлень про справедливість від специфіки пізнавальних підходів, до послуг яких вдається індивід і суспільство.

Кожен соціальний суб'єкт і соціум у цілому під час прийняття рішень пракселогічного гатунку виходять не з реальних характеристик об'єктивного світу та його окремих складових, а зі своїх уявлень про цей світ – ще й помножених на фактори доцільності, кон'юнктури, стереотипів, кліше і т.ін. Зазначені уявлення про світ можуть бути близькими чи далекими від реальності, але вони практично ніколи не збігаються з об'єктивною дійсністю повністю. Власне, справедливість якраз і виконує функцію однієї з інституційованих і легітимізованих картин соціального світу – своєрідних призм, котрі опосередковують зв'язки людини із зовнішнім світом, інтерпретують зовнішній світ, тлумачать необхідність застосування щодо нього тих чи інших аксіологічних та телеологічних стратегем.

Уявлення про світ фактично керують світом (принаймні тією його частиною, яка знаходиться в діапазоні нашої досяжності). Такі уявлення значною мірою формуються під впливом справедливості, ієрархії її аксіологічних, етичних та деонтологічних координат. Разом з тим світогляд, еволюціонуючи під впливом багатьох чинників, здійснює зворотний вплив на образ справедливості на рівні індивідуальної і суспільної свідомості.

Навіть якщо індивід і сформував «справжню картину світу», а також знайшов «своє місце», все-таки світ не є статичним, тому й адекватне світові місце індивіда не повинно бути жорстко фіксованим. Як наслідок – людина знову-таки не може «просто жити»: вона перебуває у перманентному критичному й самокритичному пошуку новітньої адекватності й автентичності.

Світоглядна культура особистості стає важливою складовою загальної культури людини, оскільки саме їй належить орієнтаційна роль у складній системі сучасного суспільства, у якій вкрай необхідне системне і концептуальне осмислення процесів, що відбуваються.

Якщо світогляд і картина світу може мати індивідуальний рівень масштабування, тобто є атрибутивною ознакою і продуктом окремого індивіда, то на протилежному полюсі – на рівні всезагальності, універсальності й глобалістики – змістовим відповідником світогляду і картини світу є стиль мислення епохи. Саме під впливом того чи іншого стилю мислення епохи задаються світоглядні преференції і гносеологічні принципи теоретичного освоєння світу, формулюються аксіологічні відповіді на сьогодення і оглядової перспективи, визначаються світоглядні й цілепокладаючі орієнтири, котрі на лише формально притаманні суспільній свідомості відповідної епохи, а визначають її «горизонт мислення» – тобто те, «чим вона є і може бути в принципі» (К. Ясперс).

Різні соціокультурні ойкумени можуть оперувати несумісними логіками. Канони логіки – це не трансчасова чи транскультурна константа, а результат особливостей соціокультурного розвитку, істотні відмінності яких на рівні різних соціумів неухильно позначаються на фундаментальних світоглядних і життєдіяльних вердиктах щодо справедливого та несправедливого, дійсного та належного, добра та зла, бажаного та категорично неприйняттого.

Практично не існує парадигмальних аргументів щодо справедливості, які володіють універсальним потенціалом асоціативно-стереотипної ефективності: в одних корпоративних, вікових, статевих, етнопонаціональних та інших середовищах той чи інший аргумент формулювання кредо справедливості може мати надзвичайно високий коефіцієнт асоціативної продуктивності, натомість в умовах інших світоглядних азимутів він виявиться цілковито недієздатним, контрпродуктивним.

Якщо суспільна свідомість утворює лише ілюзійну єдність, якщо між її окремими елементами існують істотні відмінності, якщо члени суспільства відчутно відрізняються в мотиваційній і цілепокладаючих аспектах життєдіяльності, то не варто дивуватись, що їхні уявлення про справедливість мають широкий діапазон різномислених, які практично неможливо звести до спільного критеріального, аксіологічного і цілепокладаючого знаменника. Між іншим, жертвою такого причинно-наслідкового стану речей є уявлення не лише про справедливість, а й про інші визначальні регулятиви суспільного буття.

У підрозділі 3.2 – «Справедливість в епіцентрі дискурсивних практик» – акцентується увага на тому, що уявлення про справедливість можуть формуватися під впливом багатьох факторів і тенденцій – зокрема, істотне значення для змістової демаркації справедливості мають особливості комунікативного середовища та інтерпретаційного інструментарію. У наш час усе більшого значення для формування суспільної думки набувають комунікативні засоби дискурсу і діалогу.

Кожна епоха має певний горизонт дискурсу, який здійснює регламентні функції і накладає відповідні обмеження – наприклад, епос як невід’ємний атрибут історичної доби Гомера, неприродний і алогічний на початку ХХІ століття. Проблематика справедливості, її змістовних ознак і пріоритетів також має свій горизонт дискурсу. Більше того, такий горизонт дискурсу притаманний кожному соціокультурному явищу, кожному соціуму конкретно-історичного формату.

Змістовий рельєф справедливості (як, зрештою, і будь-якого іншого світоглядного орієнтира життєдіяльності кожного суспільства) істотно визначається не лише конкретно-історичними особливостями соціокультурного формату соціуму, а й комунікативним середовищем, яке має домінуючий статус у такій соціальній дійсності. Власне, комунікативне середовище постає тією призмою, крізь яку відбувається змістове фокусування, конкретизація й акцентація соціокультурних пріоритетів щодо справедливості, тому цим аспектом легковажити не слід. А оскільки імперативними ознаками сучасного комунікативного середовища є дискусивно-діалогічна інструменталістика, то саме в її напрямку мають бути скеровані комплексні й ретельні аналітичні зусилля.

Уявлення про справедливість як результат раціонального дискурсу виникли в епоху Нового часу, коли було започатковано низку концептуальних підходів до справедливості, до причинно-наслідкових зв’язків її появи. Відтоді триває пошук принципів справедливості – тих

змістових основ, які мали б трансісторичний і водночас конкретно-історичний регулятивний статус. Втім, значних успіхів на цьому шляху не досягнуто: суспільна свідомість сучасності перебуває фактично на перетині конкуруючих концепцій справедливості, а відмінності соціокультурних позицій (здебільшого у форматі стереотипних уявлень) не дають змоги розв'язати клубок протиріч між ними в раціональний спосіб, який виявився б конвенційно узгодженим, прийнятним для абсолютної більшості суспільства. Відсутність консенсусних норм стає на заваді набуттю тим чи іншим концептуальним напрямом справедливості імперативного статусу на рівні як нормативної наукової теорії, так і реальної суспільної життєдіяльності.

Доводиться констатувати неможливість досягнення абсолютної і універсальної (так би мовити, «для всіх часів і народів») емансипації аргументаційних засобів вираження, оскільки аргументаційний інструмент, який характеризується досконалою функціональністю в межах однієї історичної епохи, культури чи конфесії, виявляється не надто ефективним або навіть шкідливим за умов іншої епохально-культурно-конфесійної парадигми.

Попри гетерогенність і мінливість аргументаційної нормативістики щодо сфери справедливості, а також її залежності від конкретно-історичного соціального середовища, все-таки існують певні універсальні (трансісторичні, транскультурні та трансцивілізаційні) засоби аргументаційного доведення. Власне, на них і скероване вістря дослідницької уваги соціальної філософії і філософії історії, оскільки лише достеменне знання зазначеного аспекту дозволяє вибудувати ефективну стратегію аргументації, незалежно від конкретно-історичних особливостей соціуму.

У підрозділі 3.3 – «Інтерпретаційне середовище справедливості» – проаналізовано особливості висвітлення антиномічної дискретності сфери справедливості, яка часто унеможлиблює концептуальні синтези й перспективи. Такий стан речей актуалізує необхідність ригористичного методу з'ясування сутності цієї проблематики і шляхів її розв'язання. Оскільки існує величезна кількість буттєвих структур, то практично кожен інтерпретаційний баланс щодо справедливості виявляється хитким і неостаточним. У даному разі спрацьовує холістський принцип: органічна цілісність завжди більша від сукупності його частин.

Це тягне за собою два дещо парадоксальні висновки. По-перше, скільки б герменевтичних складових справедливості ми не розглянули, їх сукупність все-таки не дозволить вичерпно відтворити процесуальність справедливості, яка завжди залишатиметься більш місткою, багатогранною та поліаспектною, ніж інтерпретаційна версія. По-друге, попри моделювальну недосконалість, метод з'ясування якомога більшої кількості герменевтичних факторів функціонування справедливості на сучасному етапі пізнавальних можливостей є безальтернативним, а етапи його вдосконалення відтворюють етапи підвищення ефективності віддзеркалення логіки й закономірностей функціонування справедливості герменевтичними засобами.

Значущість інтерпретації важко переоцінити, адже вона зосереджує вістря своєї уваги на смисловій квінтесенції об'єкта дослідження. Йдеться про надзвичайно важливу, універсальну процедуру, позаяк життя в кожному своєму нерутинному сегменті так чи інакше виявляється інтерпретацією – теоретично маніфестованою і/або практично втіленою. Інтерпретація, інтерпретаційний педантизм і досконалість мають неабияке значення ще й тому, що саме по собі кожне явище або факт дійсності не може бути хибним чи неадекватним – хибною, неадекватною і т. ін. буває лише їхня інтерпретація, яка намагається ідентифікувати результати своєї процесуальності із сутнісними ознаками об'єкта дослідження.

В умовах інформаційного суспільства інтерпретація соціальної дійсності (навіть неадекватна, ілюзійна і хибна) має можливість створювати паралельну дійсність, котра на рівні масової свідомості функціонально й інструментально превалює над дійсністю фактичною. Уявна реальність, легітимізована масовою свідомістю в якості керівництва до дії, з точки зору функціонування суспільства є більш значущою і визначальною, ніж реальність дійсна. Таким чином, для масової свідомості евентуальна буттєвість (як продукт інтерпретації) набуває статусу якщо й не фактичної, то факторно визначальної.

Сучасність актуалізує потребу збалансування й гармонізації констатаційного та пропозиційного рівнів дослідження буття справедливості, оскільки деколи вони справляють враження паралельних світів чи мимобіжних прямих, які принципово не перетинаються і загалом функціонують в автономному режимі. По суті справи, треба запропонувати принципово нову дослідницьку перспективу – своєрідну парадигму, котра виявиться інтелектуальною реакцією на зачароване коло хиб та недоліків інтерпретаційного оперування сферою справедливості.

У четвертому розділі «Справедливість у дзеркалі викликів сучасності» – осмислено особливості й закономірності уявлень про справедливість, які постають атрибутивною ознакою ключових явищ і тенденцій сучасності.

У підрозділі 4.1 – «Історична (не)справедливість як фактор функціонування суспільства» – досліджено проблему історичних несправедливостей, значущість якої зумовлена вже хоч би тією обставиною, що йдеться про підґрунтя, на якому проростають войовничий націоналізм, радикалізм і екстремізм. Істотним регулятивом і детермінантою суспільної свідомості завжди були уявлення про історичну справедливість, про необхідність її дотримання, забезпечення, відновлення тощо. В умовах відсутності історичної правди і сатисфакції ці явища часто набувають епідемічного поширення. У такі часи відбувається переосмислення і переписування історії, ролі народів, історичних особистостей і окремих подій. При цьому оцінки варіюються в надзвичайно широкому діапазоні – від помірних до крайніх, радикальних, екстремістських. Саме з історичними несправедливостями пов'язана більшість сучасних проблем.

Найскладніше при оцінці історичних несправедливостей уникнути національної вузькості, тенденційності й заполітизованості. Небезпеку таких тенденцій і настроїв масової свідомості не варто недооцінювати, оскільки саме ці фактори часто призводять до кардинальних суспільних перетворень, у процесі яких «з водою виливають і дитя» – об'єктивно необхідні позитивні зміни здійснюються «в пакеті» з негативними, небезпечними за своїми наслідками. В результаті важко збагнути не лише «сукупний баланс», тобто співвідношення позитивного та негативного, а й уникнути подальших соціальних потрясінь як цілком об'єктивної і закономірної реакції на допущену, легітимізовану несправедливість.

Особливого значення набуває проблема подолання наслідків, викликаних історичними несправедливостями. Ефективне розв'язання цієї проблеми створює необхідні передумови для забезпечення гармонійної єдності історії, інтегруючи історичне минуле в сучасність і формуючи органічну єдність минулого, сьогодення і майбутнього. Якщо минуле допомагає винести повчальні уроки в інтересах національного прогресу, то сьогодення і майбутнє дозволяє співвіднести їх із сучасними реаліями і тенденціями розвитку, виробити когерентні їм методи розв'язання проблем.

Оперування феноменом історичної несправедливості вимагає врахування конкретно-історичних реалій у їх взаємодії, всебічності охоплення. Потрібне дослідження багатьох факторів, тенденцій, наслідків і перспектив розвитку, за відсутності чого розуміння справжньої природи зазначеного явища є апріорі сумнівним. Це зумовлює використання поліаспектного і системного підходів до аналізу складових і причинно-наслідкових зв'язків історичної несправедливості.

Характерною ознакою сучасних глобалізаційних та етносоціальних процесів є їх зумовленість взаємодією і взаємовпливом багатьох неоднозначних і амбівалентних чинників – зокрема, посиленням ролі етнічної самосвідомості, поширенням тенденцій сепаратизму й екстремізму, поглибленням міжнаціональної напруги тощо. Слід виразно усвідомлювати, що кожна вчасно не розв'язана історична несправедливість за принципом доміно породжує наступну історичну несправедливість, посилюючи й поглиблюючи недовіру, ксенофобію і ворожнечу між народами, країнами, релігіями, культурами й цивілізаціями.

Найбільш складним завданням при оцінці історичних несправедливостей є уникнення національного егоїзму, тенденційності та контрпродуктивної заполітизованості. Вістря небезпеки полягає в тому, що історичні несправедливості – це ґрунт, на якому в умовах відсутності історичної сатисфакції проростають і набувають динамічного поширення войовничий націоналізм, радикалізм і екстремізм. Здебільшого саме з історичними несправедливостями пов'язується більшість сучасних геополітичних, етнонаціональних і соціокультурних проблем. І саме з історичними несправедливостями та спробами їх подолання пов'язане переосмислення, переписування історії, ролі народів, історичних особистостей і подій.

У підрозділі 4.2 – «Справедливість на терезах постмодерну» – проаналізовано ключові ідейно-світоглядні дискурси епохи, які витлумачуються в термінології «пост». Насамперед ідеться про дискурси неолібералізму, консьюмеризму та глобалізму. Неолібералізм полягає в акцентуванні цінностей індивідуалізму, прав людини, свободи і демократії (насамперед у їх неоліберальній інтерпретації). Консьюмеризм культивує споживчі цінності й смисли, тотально модифікуючи соціальне життя в стилі «купи собі дещо, адже ти цього вартий». Що ж стосується глобалізації, то вона постає процесом усесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції і уніфікації. Основним наслідком цієї універсальної тенденції є розподіл праці у всесвітньому масштабі, уніфікація законодавства, економічних і технологічних процесів, зближення і злиття культур різних країн, безперешкодна міграція капіталу, людських і виробничих ресурсів.

Нові умови глобалізованого світу, посилюючи процеси десакралізації і детрадиціоналізації соціокультурного простору, істотно трансформують базисні структури культурної ідентичності. Криза культурної ідентичності людини пов'язана із проблемним станом «вкоріненості» («втратою онтологічного ґрунту»), плюралізацією форм життя, дистанціюванням індивідуальних пріоритетів від колективних життєвих зразків в умовах порушених традиційних типів зв'язку і соціальної ідентифікації, виникненням «віртуальних світів» зі своїми цінностями, формами комунікації і дискурсивними практиками.

На початку ХХІ століття найбільш дражливим проблемним статусом позначені аспекти смислового, символічного та аксіологічного еквівалентів справедливості в різних соціокультурних ойкуменах, генезис поглядів на справедливість, еволюція раціонального обґрунтування принципів справедливості, історичних моделей справедливості. Статус вочевидь перспективних мають дослідження соціокультурних особливостей масової свідомості як фактора формування, еволюціонування змістових маркерів і смислових акцентів справедливості, а також концептуальне коригування справедливості в контексті глобалізації та соціально-економічних трансформацій і модернізацій.

Поява нових концептів справедливості на кшталт глобальної справедливості, гендерної справедливості, географічно-кліматичної справедливості й т. ін. пов'язані з тим, що пріоритетні в попередню епоху фактори розподілу благ поступово, але невпинно поступаються місцем драматичним викликам у сфері екологічної рівноваги, а також якості й цільовим орієнтирам життєдіяльності індивіда й суспільства. В результаті концептуальні основи справедливості набувають усе більш міждисциплінарного характеру і втрачають свою специфічно філософську спрямованість. Тим не менше, аспекти природи і сфери застосування справедливості продовжують перебувати насамперед у сфері соціально-філософської компетенції, а вже потім – юридичної, економічної, етичної і психологічної.

Виразна особливість сьогодення простежується в тому, що вістря дискурсу про справедливість зосереджене не лише й не стільки навколо проблеми справедливості як такої, скільки на обговоренні низки суміжних тематичних аспектів – на амбівалентних аспектах політичної легітимності, колективної та індивідуальної відповідальності, функціональних межах держави, колізіях ідентичності тощо. Демаркаційні лінії між окресленою концептуальною спрямованістю часто-густо розмиваються, тому об'єктивно загострюється потреба побудови інтегративної теорії справедливості.

ВИСНОВКИ

Відповідно до сформульованої мети і завдань дисертації на підставі виконаного дослідження існують обґрунтовані передумови для формулювання наступних загальних висновків:

1. Діапазон варіативності сутнісних ознак справедливості надзвичайно розлогий: цей культурно-цивілізаційний феномен нескінченний за критерієм буттєвої феноменології і невичерпний з погляду багатоманітності способів репрезентації. Уявлення про справедливість істотно детерміновані багатьма аспектами суспільної дійсності, які утворюють когнітивне, аксіологічне та психологічне підґрунтя сприйняття справедливості. До переліку основних чинників, завдяки яким формуються уявлення про справедливість, належать: по-перше, цінності, потреби й інтереси; по-друге, соціальні очікування і соціальні уявлення (сміслообрази) про належний рівень і форми (ідеал) справедливості; по-третє, габітуалізовані (узвичаєні на рівні стереотипів) вимоги щодо виконання соціальних ролей, критерії оцінки належного, а також ступінь реалізації прав і свобод.

2. Уявленням про справедливість відводиться особливе місце і значення в трансформації соціального хаосу в соціальний космос. Відсутність життєдіяльнісних регулятивів, регламентованих певною світоглядною ієрархією справедливості, призводить до фатальної невизначеності як індивідуального, так і суспільного буття. Уявлення про справедливість постає тим спільним ціннісним знаменником, який дозволяє виносити судження про виправданість, доцільність існування суспільно-політичних структур, у межах яких розгортається життєвий сценарій кожної людини. На основі застосування цієї нормативної категорії виносяться вердикти щодо того, чи варто прийняти навколишню соціальну дійсність у наявному вигляді, чи її слід відкоригувати або й докорінно змінити чинний статус-кво суспільних відносин.

Справедливість виконує функцію однієї з легітимізованих картин соціального світу – своєрідних призм, котрі опосередковують зв'язки людини із зовнішнім світом, інтерпретують зовнішній світ, регламентують застосування щодо нього тих чи інших аксіологічних і телеологічних стратегем. Виконуючи нормативну функцію, справедливість постає тим фактором, який істотно детермінує взаємодію соціальних суб'єктів.

3. Становлення уявлень про справедливість відбувається внаслідок сукупного взаємовпливу багатьох чинників; вирішальне ж значення для порозуміння, консенсусу чи хоча б компромісу в питаннях справедливості має методологічний інструмент «спільного знаменника», роль якого найліпше виконує єдність історичного, соціокультурного і ментального досвіду. В ідеалі змістовий стрижень справедливості має бути сумірним, корелятивним ментальним прескрипціям соціуму. Міра відповідності смислового рельєфу справедливості ментальній дійсності суспільства виявляє міру обґрунтованості претензій конкретно-історичного формату справедливості на успіх у тій системі суспільних координат, яку взяли за точку дослідницького відліку. У контексті завдань адекватної інтерпретації та ідейно-світоглядного супроводу справедливості нема альтернативи врахуванню особливостей функціонування конкретно-історичного ментального середовища, оскільки саме менталітет є тією лінзою, крізь яку заломлюються розуміння, тлумачення справедливості суб'єктами суспільної процесуальності.

4. Хоча змістові ознаки справедливості наділені трансісторичною значущістю, проте вони не є константними в трансісторичному сенсі: на уявлення про справедливість цілком поширюється принцип історизму – тобто вони зазнають неухильних змін у процесі трансформації факторів впливу і ключових причинно-наслідкових зв'язків. Вирішальне значення мають соціокультурні та ментальні чинники суспільної життєдіяльності, сформовані на підставі взаємодії основних елементів системи суспільного досвіду.

Апріорі неможливо сформулювати універсальний (за критерієм прийнятності) соціокультурний (ціннісний, етичний і загалом світоглядний) кодекс щодо справедливості – тобто той нормативно-взірцевий компендіум, ієрархія значущості якого буде консенсусно закріплена всіма соціокультурними ойкуменами. Універсального змістовного інваріанта справедливості не існує в принципі: коректно вести мову лише про його часткову версію, котра поширює свої повноваження на конкретно-історичну систему буттєвих координат певної соціокультурної ойкумени.

5. За різних соціокультурних умов уявленням про справедливість притаманна різна змістовна ієрархія. Зазначені відмінності є результатом еволюціонування уявлень про справедливість і соціокультурних детермінант справедливості. Що стосується сучасної соціокультурної ситуації, то самим фактом релятивної рівноправності багатьох смислових універсумів вона заперечує генералізаційні підходи до справедливості.

Кожній оригінальній соціокультурній дійсності за принципом симетрії відповідає оригінальний смисловий вердикт щодо справедливості. Соціокультурна специфіка надає змістової і ментальної своєрідності уявленням про справедливість, задає й детермінує таку своєрідність у конкретних деталях і особливостях. Чуттєвий фон справедливості регламентує конотативну (емоційно-вольову) артикуляцію буттєвої дійсності.

Попри індивідуальні відмінності та різні сфери застосування уявлення про справедливість завжди мають у своїй основі певний об'єктивний соціокультурний статус-кво – ту сутнісну квінтесенцію, яка зумовлена історичним досвідом, потребами і усвідомленими перспективами конкретного суспільства. На рівні цієї фундаментальної детермінанти перетинаються особисті цілепокладаючі пріоритети індивідів, соціокультурні особливості суспільства, змістовно-аксіологічна специфіка епохи.

6. Уявлення про справедливість завжди відштовхуються від певної еквівалентності, а історична еволюція уявлень про справедливість полягає в рухові від буквальної відповідності (у вигляді принципу таліона: око – за око, зуб – за зуб) до відповідності якомога більш поліваріативної. Зокрема, з часом у багатьох соціокультурних ойкуменах платою за заподіяне зло, збитки і т. ін. почав слугувати «вергельд» (здебільшого фінансово-економічний еквівалент).

В основі вибору на користь того чи іншого вердикту щодо справедливості лежить двоєдина сукупність, симбіоз соціокультурного та соціально-статусного факторів: принципова відмінність соціокультурних середовищ і соціальних статусів за принципом симетрії обумовлює несумісність уявлень про справедливість на світоглядному, аксіологічному, концептуальному, етичному, деонтологічному та інших рівнях.

7. Якщо в основі загальнофілософського тлумачення справедливості перебуває певна еквівалентність, симетрія (причин – наслідкам, покарань – злочинам, дійсного – належному тощо), то соціально-філософська складова загальнофілософського тлумачення справедливості оперує еквівалентністю, яка має не абстрактно-методологічне, а соціально-прикладне значення.

Варіативність діапазону смислових різнотлумачень справедливості детермінована насамперед істотністю соціокультурних відмінностей різних соціумів та історичних епох. Істотні труднощі для змістового увиразнення справедливості створює фактор кризового стану суспільства, який призводить до смислової невизначеності й прискореного перегляду смислових параметрів справедливості.

8. Відсутність консенсусу щодо змістової ієрархії уявлень про справедливість є наслідком багатьох причин – зокрема, поліаспектності світоглядного маркера справедливості, етичної та аксіологічної призм, крізь які оцінюються те чи інше явище на предмет відповідності канонам справедливості. Однак основне і вирішальне значення має симбіоз соціокультурних факторів, засобом якого відбувається тестування справедливості.

В основі будь-якої концепції, парадигми чи стратегії справедливості перебуває критерій симетрії між дійсним та належним – наскільки дійсне відхиляється від належного, настільки воно несправедливе і підлягає корекції. Змістову квінтесенцію справедливості визначає відповідність дійсного належному, ступінь когерентності дійсного належному. Справедливе здебільшого є взірцевим і еталонним, а щонайменше – прийнятним, тобто таким, що не суперечить фундаментальним світоглядним

уявленням про належне. Маючи на рівні масової свідомості статус належного, справедливість знаходить відображення в масовій свідомості у формі очікувань.

9. Суспільство як трансісторична єдність є фікцією: фактично різні еволюційні епохи одного й того ж суспільства – це різні суспільства, позаяк істотно різними є змістові й цілепокладаючі ідентитети одного й того ж соціуму різних епох, а саме цей критерій має ключове значення під час суспільної демаркації, типології і систематизації. Відповідно про спадкоємність у ключових сферах життєдіяльності і соціокультурну єдність соціуму можна вести предметну мову лише в межах однієї епохи еволюційного розвитку конкретного суспільства, в межах якої суспільство володіє стрункою, внутрішньо послідовною і несуперечливою системою (принаймні, гомогенною сукупністю) світоглядних, аксіологічних і цілепокладаючих уявлень про дійсність, котра створює латентний детермінативний вплив на формулювання значущих вердиктів і прийняття істотних рішень. Натомість інша історична епоха здійснює істотний (якщо не докорінний) перегляд усієї світоглядно-аксіологічної вертикалі, девальвуючи попередні пріоритети й замінюючи їх пріоритетами новими, які віддзеркалюють нові ієрархії належного, прийнятного і неприпустимого.

10. Кожне суспільство позиціонується на шкалі справедливості залежно від того, наскільки його ідейно-світоглядні, аксіологічні та політико-ідеологічні пріоритети втілені на рівні практичної життєдіяльності. Увиразнення, структуризація та ієрархізація змістових ознак справедливості відбувається під впливом поступальної концептуалізації ідеї справедливості, а також розширення сфери застосування принципів справедливості.

Ідея справедливості посідає чільне місце в ієрархії практично всіх суспільств. Це вочевидь унікальне явище, позаяк жодна інша ідея не володіє настільки високим індексом впливовості на суспільну свідомість. Ідея справедливості не зводиться до суто споглядальної конструкції: вона відштовхується від реалій соціокультурної спадкоємності суспільства конкретно-історичного формату. Найбільш перспективною як для індивідуального, так і для масового сприйняття є така пропозиційність від імені справедливості, у якій гармонійно поєднані цілі та засоби досягнення, телеологічні та аксіологічні аспекти, потенціал змістовності та його формальне підтвердження (аргументованість).

Хоча в різних соціокультурних середовищах ідея (ідеал) справедливості розвивається і функціонує по-різному, а також має різне нормативно-регламентне навантаження, проте кожна соціокультурна спільнота базується на ідейному фундаменті, котрий відображає особливості уявлень про справедливість і слугує для суспільної свідомості своєрідним цілепокладаючим взірцем.

11. Уявлення про справедливість можуть формуватися під впливом багатьох факторів і тенденцій. Зокрема, істотне значення для змістової демаркації справедливості мають особливості комунікативного середовища та інтерпретаційного інструментарію. Останнім часом усе більшого значення

для формування суспільної думки набувають комунікативні засоби дискурсу і діалогу. Це актуалізує потребу аналізу їх принципів дії, а також особливостей і закономірностей застосування.

Змістовний рельєф справедливості (як, зрештою, і будь-якого іншого світоглядного орієнтира життєдіяльності кожного суспільства) істотно визначається не лише конкретно-історичними особливостями соціокультурного формату соціуму, а й комунікативним середовищем, яке має домінуючий статус у такій соціальній дійсності. Власне, комунікативне середовище постає тією призмою, крізь яку відбувається змістове фокусування, конкретизація і акцентація соціокультурних пріоритетів щодо справедливості.

Втім, ані комунікативне середовище, ані аргументаційно-інтерпретаційний фактор не слід переоцінювати: кожен концептуальний тип справедливості має автентичний відповідник у вигляді соціокультурного формату, в межах якого такі уявлення про справедливість набувають ознак безперечного фаворита й авторитета – навіть у випадку його аргументаційної неструктурованості чи взагалі відсутності аргументаційної складової впровадження справедливості в суспільне буття.

12. Рівень легітимності влади є одним із ключових факторів, який слугує для суспільної свідомості критерієм відповідності чинної соціальної дійсності канонам справедливості. Цей фактор також визначає ефективність суспільного розвитку: суспільство з нелегітимною владою може й не скотитися до рівня *bellum omnium contra omnes* (війни всіх проти всіх – *лат.*), але воно завжди буде в кращому разі стагнаційним і ніколи не підкорить високі шаблі динамічного розвитку, соціальної заможності й конкурентоспроможності в господарсько-економічній і культурно-цивілізаційній сферах.

В основі вердиктів щодо легітимності чільні позиції посідають уявлення суспільної свідомості щодо справедливості чинного *status quo* в сфері влади. Для перспектив відповідності сучасного суспільства канонам справедливості вкрай необхідне чітке розмежування бізнесу та політики, оскільки для національних інтересів в особі держави і суспільства згубним є і політичний стиль оперування бізнесом, і бізнесовий стиль оперування політикою, і кентаврична модифікація зрощення бізнесу й політики.

13. Для предметного і об'єктивного оперування проблематикою справедливості ключового значення набуває інструмент критично-рефлексійного мислення, який полягає в застереженні від ілюзій, в упередженні їх, у виявленні недосконалості й неадекватності людського сприйняття дійсності, результатом чого є певною мірою спотворене й хибне тлумачення реалій, де-факто неіснуюча, уявна, віртуальна картина світу, яка насправді не має прототипу на рівні фактичної буттєвості.

Ще одним важливим інструментальним результатом критично-рефлексійного мислення є можливість виявлення спрощеного стереотипного підходу до оперування дійсністю. За відсутності рефлексійного визнання суверенності іншої соціокультурної дійсності апріорі неможливо

розраховувати на об'єктивну оцінку уявлень про справедливість. Значущість рефлексійних зусиль визначається креативними, евристичними висновками, які дозволяють із високим ступенем вірогідності (достовірності) моделювати особливості поведінки об'єкта дослідження (в даному випадку – феномена справедливості) та навколишнього середовища (суспільної дійсності).

14. Феномен історичних несправедливостей небезпечний насамперед тим, що він є живильним середовищем, на якому в умовах відсутності історичної сатисфакції проростають і набувають динамічного поширення войовничий націоналізм, радикалізм і екстремізм. Здебільшого саме з історичними несправедливостями пов'язується більшість сучасних геополітичних, етнонаціональних і соціокультурних проблем. І саме історичні несправедливості та спробами їх подолання спонукають до переписування історії, переосмислення ролі як окремих особистостей і історичних подій, так і народів, культур та цивілізацій.

15. Сучасне суспільство постає багатоманітною сукупністю уявлень про справедливість, які не підлягають ієрархізації, тобто в принципі, де-факто й інструментально є рівнозначними. Такий стан речей цілком об'єктивний: він детермінований багатоманітністю і водночас аморфністю соціокультурних, моральних, ціннісних і психологічних типів, які утворюють «обличчя», ідентичність, масову свідомість суспільства сучасного формату і які в умовах демократичного суспільства не можна уніфікувати, нівелювати, канонізувати, регламентувати чи дискримінувати.

Глобалізація – одна з провідних тенденцій динамізації в сучасному світі процесів взаємозалежності і взаємозумовленості соціальних явищ, культур, суспільств і способів життєдіяльності індивідів, що мають об'єктивний і динамічний характер. Соціокультурна глобалізація постає багатопротиповним процесом, який істотно детермінує відносини між релігіями та етносами, традиційними і сучасними цінностями, культурними орієнтаціями, стилями життя і споживчими пріоритетами. Однією з найбільш небезпечних тенденцій сучасності є глобалізація нерівності. Нерівномірність соціально-економічного розвитку країн і регіонів світу як результат насамперед нерівності стартових умов глобальної взаємодії віддзеркалює фактичний стан глобальної несправедливості.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

Монографії:

1. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен: монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Левкулич В. В. Ідея соціальної рівності в епоху античності. *Мультиверсум. Філософський альманах*: Зб. наук. праць. Гол. ред.

- В. В. Лях. Вип. 71. К.: Український центр духовної культури, 2008. С. 139–150.
3. Левкулич В. В. Проблема досягнення соціальної рівності: можливість і дійсність. *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. В. Лях. Вип. 69. К.: Український центр духовної культури, 2008. С. 27–34.
  4. Левкулич В. В. Проблема справедливості в соціально-філософській думці Відродження. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2013. Випуск 68 (№1). С. 379–384.
  5. Левкулич В. В., Блецкан М. І. Принцип рівності як метод гармонізації та гуманізації суспільних відносин. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. К.: Є. В. Медведєв, 2006. № 10-11. С. 163–169.
  6. Левкулич В. В. Особливості теоретизації проблеми справедливості у соціально-філософській думці Просвітництва. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2013. Випуск 69. С. 377–381.
  7. Левкулич В. В. Справедливість як категорія середньовічної культури. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2013. Випуск 74 (№7). С. 303–305.
  8. Левкулич В. В. Моральні та правові аспекти справедливості у філософії Канта і Гегеля. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2013. Випуск 75 (№8). С. 281–283.
  9. Левкулич В. В. Категорія справедливості в соціально-філософській думці Нового часу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: філософія. Філософські перипетії. Х.: ФОП Петров В. В., 2013. Випуск 48 (№1064). С. 34–37.
  10. Левкулич В. В. Категорія справедливості в античній філософській парадигмі. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. Випуск 88 (№9). С. 185–189.
  11. Левкулич В. В. Образ людини як детермінанта дискурсу справедливості. *Версус: науковий журнал відкритого доступу з проблем сучасної філософії*. 2016. № 1(8). С. 19–23.
  12. Левкулич В. В. Соціокультурна зумовленість уявлень про справедливість. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2017. Випуск 119 (№4). С. 209–213.
  13. Левкулич В. В. Сучасність у смисловому полі дискурсу справедливості. *Науковий вісник*. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 48 (частина II). С. 82–92.
  14. Левкулич В. В. Еволюція уявлень про справедливість: фактори і причинно-наслідкові зв'язки. *Науковий вісник*. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 49. С. 239–250.
  15. Левкулич В. В. Свобода як концепт теорій справедливості. *Релігія та соціум: Міжнародний часопис*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. №2 (26). С. 97–103.

16. Левкулич В. В. Справедливість як предмет дискурсу і діалогу. *Вісник Київського національного торгово-економічного університету*. К.: 2018. № 1. С. 77–87.
17. Левкулич В. В. Справедливість як регулятивна стратегема суспільної життєдіяльності. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2018. Випуск 128 (№1). С. 227–231.

Статті у наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

18. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурна цінність. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2017. Випуск 122 (№7). С. 273–277.
19. Левкулич В. В. Справедливість як світоглядна проблема нормативної теорії. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2017. Випуск 123 (№8). С. 204–207.
20. Левкулич В. В. Труднощі перекладу: до питання про соціокультурну зумовленість уявлень про справедливість. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2017. Випуск 126 (№11). С. 394–398.
21. Левкулич В. В. Справедливість як світоглядний орієнтир суспільної свідомості. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: ВІРУАН, 2017. Випуск 127 (№12). С. 225–229.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження:

22. Левкулич В. В. Передумови концептуального розуміння соціальної справедливості у міфологічній свідомості стародавнього суспільства. *Культура і сучасність: альманах*. К.: Міленіум, 2012. № 1. С. 15–19.
23. Левкулич В. В. Ідея соціальної рівності в епоху античності та в період Відродження. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: політологія, соціологія, філософія. Ужгород: Говерла, 2006. Вип. 4. С. 3–12.
24. Левкулич В. В. Перехідне суспільство та проблеми соціальної нерівності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: політологія, соціологія, філософія. Ужгород: Говерла, 2007. Вип. 5–6. С. 166–170.
25. Левкулич В. В. Проблема свободи та рівності в суспільно-політичному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія. Філософія. Ужгород: Говерла, 2007. Вип. 9. С. 58–65.
26. Левкулич В. В. Проблема розуміння соціальної рівності: історико-філософський аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія. Філософія. Ужгород: Говерла, 2008. Вип. 10. С. 33–36.

27. Левкулич В. В. Справедливість в концепціях мислителів античності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія. Філософія. Ужгород: Говерла, 2009. Вип. 12. С. 33–37.
28. Левкулич В. В. Категорія рівності: теоретико-правові основи та особливості формування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2006. Вип. 5. С. 250–253.
29. Левкулич В. В. Методологія дослідження перехідного суспільства. *Дні науки філософського факультету*. 2008: Міжнародна наукова конференція (18-19 квітня 2007 року): Матеріали доповідей та виступів. К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. Ч. V. С. 76–77.
30. Левкулич В. В. Соціальна справедливість як актуальна проблема сучасного українського суспільства. *Дні науки філософського факультету*. 2008: Міжнародна наукова конференція (16-17 квітня 2008 року): Матеріали доповідей та виступів. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. Ч. III. С. 52–53.
31. Левкулич В. В. Справедливість як важлива умова формування правосвідомості. *Людина. Світ. Суспільство* (до 75-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009: Міжнар. наук. конф. (21-22 квітня 2009 року): Матеріали доп. та виступів. К.: Видавництво-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. Ч. X. С. 95–97.
32. Левкулич В. В. Ідея справедливості як основа формування громадянського суспільства в Україні. *Філософія та соціологія трансформаційного суспільства*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 24–26 травня 2012 р. Сімферополь. 2012. С. 54–56.
33. Левкулич В. В. Справедливость как важный элемент формирования сознания личности. *Проблемы воспитания личности молодого человека в образовательном процессе*. Материали Международной научно-практической конференции (Махачкала, 29 марта 2013 г.) М.: РПА Минюста России, 2013: в 2 ч. Ч.1. С. 188–191.
34. Левкулич В. В. Моральна та правова справедливість у філософії Канта. *Закарпатські Волошинські читання*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25-30 березня 2013 р.). Наук. ред. І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2013. С. 73–74.
35. Левкулич В. В. Справедливість як умова духовного розвитку особистості. *Філософія як культурна політика сучасності: тези доповідей II всеукраїнської наукової конференції 17-18 жовтня, 2014 р., м. Острог*, Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2014. С. 26–27.
36. Левкулич В. В. Справедливість як аксіологічна складова формування особистості. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистість студента та соціокультурне середовище університету в суспільному контексті» 2 червня 2017 року, м. Київ. С. 51–53.

АНОТАЦІЇ

Левкуліч В. В. Справедливість як імператив соціокультурної дійсності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації здійснено соціально-філософську концептуалізацію справедливості як імператива соціокультурної дійсності, яка віддзеркалює системну детермінованість уявлень про справедливість визначальними світоглядними і онтологічними пріоритетами соціокультурної дійсності конкретно-історичного формату. Кожній оригінальній соціокультурній дійсності за принципом симетрії відповідає оригінальний смисловий вердикт щодо справедливості. Соціокультурна специфіка надає змістової і ментальної своєрідності уявленням про справедливість, задає й детермінує таку своєрідність у конкретних деталях і особливостях.

Вперше у дисертаційному дослідженні концептуалізовано положення про зумовленість змістовного рельєфу справедливості конкретно-історичними особливостями соціокультурної дійсності: варіативність діапазону смислових різнотлумачень справедливості детермінована насамперед істотністю соціокультурних відмінностей різних соціумів та історичних епох – навіть у межах одного соціуму за різних соціокультурних та історичних умов уявленням про справедливість притаманна різна змістовна ієрархія.

Справедливість виконує функцію однієї з інституційованих і легітимізованих картин соціального світу – своєрідних призм, котрі опосередковують зв'язки людини із зовнішнім світом, інтерпретують зовнішній світ, тлумачать необхідність застосування щодо нього тих чи інших аксіологічних та телеологічних стратегем. Виконуючи нормативну функцію, справедливість постає тим фактором, який регламентує взаємодію соціальних суб'єктів.

Уявлення про справедливість істотно детерміновані багатьма аспектами суспільної дійсності, які утворюють когнітивне, аксіологічне й психологічне підґрунтя сприйняття справедливості. До переліку основних чинників, завдяки яким формуються уявлення про справедливість, належать: по-перше, цінності, потреби й інтереси; по-друге, соціальні очікування і соціальні уявлення (сміслообрази) про належний рівень і форми (ідеал) справедливості; по-третє, габітуалізовані (узвичаєні на рівні стереотипів) вимоги щодо виконання соціальних ролей, критерії оцінки належного, а також ступінь реалізації прав і свобод.

За різних соціокультурних умов уявленням про справедливість притаманна різна змістовна ієрархія. Зазначені відмінності є результатом еволюціонування уявлень про справедливість і соціокультурних детермінант справедливості. Кожній оригінальній соціокультурній дійсності за принципом симетрії відповідає оригінальний смисловий вердикт щодо справедливості. Соціокультурна специфіка надає змістової і ментальної

своєрідності уявленням про справедливість, задає й детермінує таку своєрідність у конкретних деталях і особливостях.

Ключові слова: генезис уявлень про справедливість, імператив, соціокультурна дійсність, змістовні ознаки, причинно-наслідкові зв'язки, нормативна функція, принцип історизму, трансісторична значущість, історична несправедливість, глобалізація нерівності.

Левкулич В.В. Справедливость как императив социокультурной действительности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2018.

В диссертации осуществлена социально-философская концептуализация справедливости как императива социокультурной действительности, отражающая системную детерминированность представлений о справедливости определяющими мировоззренческими и онтологическими приоритетами социокультурной действительности конкретно-исторического формата. Каждой оригинальной социокультурной действительности по принципу симметрии соответствует оригинальный смысловой вердикт по поводу справедливости. Социокультурная специфика придаёт содержательное и ментальное своеобразие представлениям о справедливости, задаёт и детерминирует такое своеобразие в конкретных деталях и особенностях.

Впервые в диссертационном исследовании концептуализировано положения о предопределённости содержательного рельефа справедливости конкретно-историческими особенностями социокультурной действительности: вариативность диапазона смысловых различий справедливости детерминирована прежде всего существенностью социокультурных различий разных социумов и исторических эпох – даже в пределах одного социума в случае различия социокультурных и исторических условий представлениям о справедливости присуща различная содержательная иерархия.

Справедливость выполняет функцию одной из институированных и легитимизированных картин социального мира – своеобразных призм, которые опосредствуют связи человека с внешним миром, интерпретируют внешний мир, объясняют необходимость применения к нему тех или иных аксиологических и телеологических стратегий. Выполняя нормативную функцию, справедливость является тем фактором, который регламентирует взаимодействие социальных субъектов.

Представления о справедливости существенно детерминированы многими аспектами общественной действительности, которые образуют когнитивную, аксиологическую и психологическую подоплеку восприятия справедливости. В перечень основных факторов, благодаря которым формируются представления о справедливости, относятся: во-первых,

ценности, потребности и интересы; во-вторых, социальные ожидания и социальные представления (смыслообразы) о надлежащем уровне и формы (идеал) справедливости; в-третьих, габитуализованные (общепринятые на уровне стереотипов) требования по выполнению социальных ролей, критерии оценки надлежащего, а также степень реализации прав и свобод.

Различным социокультурным условиям присуща разная содержательная иерархия представлений о справедливости. Указанные различия являются результатом эволюционирования как представлений о справедливости, так и социокультурных детерминант справедливости. Каждой оригинальной социокультурной действительности по принципу симметрии соответствует оригинальный смысловой вердикт по поводу справедливости. Социокультурная специфика обуславливает содержательное и ментальное своеобразие представлений о справедливости, задает и детерминирует такое своеобразие в конкретных деталях и особенностях.

Ключевые слова: генезис представлений о справедливости, императив, социокультурная реальность, содержательные признаки, причинно-следственные связи, нормативная функция, принцип историзма, трансисторическая значимость, историческая несправедливость, глобализация неравенства.

Levkulych V. V. Justice as an Imperative of Social and Cultural Reality. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2018.

The socio-philosophical conceptualization of justice as an imperative of socio-cultural reality, which reflects the systemic determinism of ideas about justice, defines the ideological and ontological priorities of the socio-cultural reality of a concrete historical format, was carried out in the dissertation. Each original socio-cultural reality symmetrically meets the original semantic verdict of justice. Socio-cultural peculiarity provides meaningful and mental peculiarities to ideas about justice, sets and determines such peculiarity in concrete details.

The assertion about the influence of specific historical features of socio-cultural reality on a meaningful reflection of justice was first conceptualized in this dissertation study. The variability of semantic differences in the sense of justice is determined primarily by the socio-cultural differences between different societies and historical epochs, even within the same society in different socio-cultural and historical conditions, the ideas of justice are inherent in a different content hierarchy.

Despite the existing individual differences and different spheres of application, ideas about justice always have a certain objective socio-cultural status quo, an essential quintessence that is based on historical experience, needs and perceived perspectives of a particular society. Individual goal-setting priorities of individuals, socio-cultural peculiarities of society and the content-axiological peculiarity of an era always intersect at the level of this fundamental determinant.

All ideas about justice have a special place and importance in transforming social chaos into social space. The lack of necessary regulators in the ideological hierarchy of justice leads to a fatal uncertainty of both, individual and social being.

The idea of justice is the common denominator of value, which allows us to reflect on the justification and expediency of existing socio-political structures, within which the living scenario of each person develops. Due to the application of this normative category, verdicts are made regarding whether it is expedient to accept the social reality in its present form, or it may be necessary to correct or radically change the current status quo of public relations.

Justice acts as one of the institutionalized and legitimized paintings of the social world, a particular prism that mediates human relationships with the outside world, interprets the outside world, and explains the need for using one or another axiological and teleological stratagem. In fulfilling its normative role, justice is the factor regulating the interaction of various social actors.

Existing ideas about justice are substantially determined by many aspects of social reality, which form a cognitive, axiological and psychological basis for the perception of justice. The list of the main factors that form the idea of justice, contains: first, values, needs and interests; secondly, social expectations and social representations (semantic images) about the proper level and form (ideal) of justice; thirdly, adapted requirements (in the form of stereotypes) regarding the implementation of social roles, the criteria for evaluation, as well as the degree of realization of human rights and freedoms.

The lack of consensus on the content hierarchy concerning ideas about justice is the result of many reasons, in particular, the multidimensionality of the ideological marker of justice, the ethical and axiological prism, through which one or another phenomenon is judged on its conformity with the canons of justice. However, the symbiosis of socio-cultural factors, which is a basic element for testing justice, plays a major and decisive role.

At the heart of any concept, paradigm, or stratagem of justice is the criterion of symmetry between «real» and «proper», and how «real» is different from «proper», so it is unfair and needs correction. The substantive quintessence of justice determines the ratio of «real» to «proper», the degree of coherence between «real» and «proper». The concept of «fair» is usually exemplary and standard, and at least acceptable, since «fair» does not usually contradict the fundamental ideological notions of «proper».

In different socio-cultural conditions, ideas about justice have a different content hierarchy. These differences are the result of the evolution of ideas about justice and socio-cultural determinants of justice. Every original socio-cultural reality, based on the principle of symmetry corresponds to the original semantic verdict of justice. The socio-cultural peculiarity provides an idea of justice with meaningful and mental features, sets and determines such peculiarity in specific details and circumstances.

Despite the individual differences and different spheres of application, the idea of justice always has a certain objective socio-cultural status quo - an essential quintessence that is conditioned by historical experience, needs and perceptions, as

well as the perspectives of a particular society. Individual goal-setting priorities of individuals, socio-cultural peculiarities of society, as well as the content-axiological peculiarity of the era, intersect at the level of this fundamental determinant.

Although meaningful signs of justice have a trans-historical significance, they are not constant in the trans-historical sense: the principle of historicism applies fully to the idea of justice, i.e. they undergo steady changes in the process of transforming factors of influence and key causal relationships. The universal meaningful invariant of justice does not exist in principle: it is correct to speak only about its partial version, which extends its powers to a specific historical system of a certain socio-cultural part of the civilized world.

Modern society presents a diverse set of ideas about justice, which are not subject to hierarchy, because they are de facto and instrumentally equivalent. This state of affairs is quite objective, since it is determined by the «diversity» and at the same time possesses amorphous features of socio-cultural, moral and psychological types that form the «face», identity, mass consciousness of a modern society, and which cannot be unified, leveled, canonized, regulated or ignored in a democratic society.

Globalization is one of the leading trends in the modern world, which is associated with an increase in the interdependence between social phenomena, cultures, societies, ways of life, resources, and also has an objective, dynamic and accelerated character. Cultural globalization is a multidisciplinary process that deals with relations between religions and ethnic groups, traditional and contemporary values, traditions, different cultural orientations, lifestyles and consumer preferences.

One of the essential and rather symptomatic aspects of the present is the globalization of inequality. The uneven social and economic development of countries in different parts of the world primarily reflects the actual state of global injustice as a result of the inequality of the starting conditions in the context of global interaction.

Key words: genesis of ideas about justice, imperative, socio-cultural reality, meaningful signs, causal relationships, normative function, principle of historicism, trans-historical significance, historical injustice, globalization of inequality.

Підписано до друку 11.10.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 304
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.